

Է Լ Ի Ս Օ

ՊԱՅՄՈՒԹԻՒՆ ՁԵՁԵՆՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

Ֆեդինսկուծին

ԱԼ. ՄՈՁԽՈՒԲԱՐԻՁԻ (ԿԱԶՔԷԳ)

Վրացերէնից Թարգմ. Մկրտիչ Նաւասարդեան:

(Շարունակութիւն և վերջ ¹)

III

Այսպիսի միմունջով և սուգով մթնեցրին և նոյն միմունջ և սուգով դիմաւորեցին առաւօտեան արշալոյսին այն տանջւածները:

Վաժիան, ծնած օրից, իւր կեանքում շատ նեղութիւններ կրած՝ սովոր էր համբերութեան, բայց այն գիշերը նա մի անասելի յուզւած և վրդովւած սրտով էր սպասում արեւի ծագելուն, որ կարողանար այն սարսափելի տեսարանից հեռանալ: Եւ ով կը լինէր այնպէս քարասիրտ, որ չը վշտակցէր այս ընդհանրական տաղնապին, բացի այն զինւորներից, որ կարգւած էին գաղթողներին զսպած և անվրդով դրութեան մէջ պահելու համար:

Միմիայն նրանք էին զւարճանում, ծիծաղում և հանաքներ անում այս ժողովրդի անխօս նեղութեան վրա: Սովոր լինելով թա-

¹) Տես «Մուրճ» № 3:

փառելուն, հեռացած սեփական ծննդավայրից, տանից տեղից, ընտանիքից, սիրտները կոշտացած դէպի օտարների տագնապը, չէին զգում և հասկանում թէ ի՞նչի են իրանց գլուխը մահու տալիս այս պատուական և ամեն տեսակ լաւութիւնով օժտւած հայրենիքի զաւակները։ Սովոր լինելով քաշ գալուն և թափառելուն մի տեղից միւս տեղ, զուրկ սեփական հաճոյքից ու կամքից և ուժի ազդեցութեամբ ստրկացած, միշտ ուրիշների կամքի և ցանկութեան համեմատ ապրելու սովորածները կարծում էին թէ միւսներն էլ իրանց պէտք է լինէին. և անընդունակ էին երևակայելու, որ ուրիշի ցանկութեան և հրամանի համեմատ ապրելը ամենքի համար տանելի չէ։

Արեւը գլուխը բարձրացրեց և մօտակաջ անտառից լսում էր բազմազան թռչունների դալլալիկը։

Ջարթեց բնութիւնը և բոլոր շնչաւորները զովաբանում էին նրա զօրութիւնը։ Նոյն իսկ ցօղը, որ ծածկել էր զմրուխտագոյն դաշտը զարդարւած բազմեռանգ ծաղիկներով, խաղում էր արեւի ճառագայթների հետ և հազար տեսակ գոյն ընդունում։

Որքան էլ հրաշալի էին այս վայրերը, որքան էլ կարողանար այս անարատ կենսալից պատկերը զւարճացնել մարդուս սիրտը, այնքան աւելի էր թախիժով լցնում այս գաղթականներին և առաւել զգալի դարձնում նրանց անբախտութիւնը։

Ջարթեցին, ով որ կարողացել էր քնել, ելան տեղերից ամենքը և դանդաղ քայլերով դիմեցին իրանց սալերին և եզն ու գոմէշին, որոնք այնտեղ և եթ մօտիկ արածում էին փոքր տղաների հսկողութեան տակ։

Նրանց մտածելու ընդունակութիւնը այն աստիճան թմրել, թուլացել էր, որ ամեն մի քայլափոխին մոռանում էին թէ ո՛ր են գնում կամ ի՞նչ էին կամենում անել։ Հազար անգամ գլուխը շարժած որոնում էին սամին կամ սալի մի այլ գործի այն ժամանակ, երբ այն գործին ձեռին ունէին բռնած։ Կամ թէ, բանի գնալիս, մի անչալտ ոյժ կանգնեցնում էր, ընկղմում խորը մտածման մէջ և թողնում այնպէս տխրած մինչև այն ժամանակ, երբ որ և է բարեսիրտ դրացու կամ հրամայող ղինւորի ձայնը չէր հանի նրանց ինքնամոռացումից։

—Անգոր, հիմա արդէն կը գնամ լաուկ, ասեց Վաթիան լուսադէմին:

—Լաւ:

—Մինչև դու կը գաս այնտեղ, ես ամեն բան կը պատրաստեմ ինդրում եմ:

—Լաւ:

—Արդեօք չը տեսնէի Ելիսօին... ասեց նա անհամարձակ:

—Ելիսօն հազիւ քնեց սալլում, մի՛ զարթեցնի, մեղք է Վաթիան այլ ևս չը պատասխանեց, ծանր ձի քաշեց և քայլերը ուղղեց դէպի Վլադիկաւկազ, որտեղ դիմեց ուղղակի կառավարին: Բաւական երկար սպասելուց յետոյ մեծ պարոնս կառավարիչը հազիւ արժանացրեց իւր տեսութեանը և սենեակից դուրս գալուն պէս հարցրեց Վաթիային, որ գլակը հանել էր.

—Դուն ձի ես:

—Ես մոխեցի իմ, ցաւդ աւնեմ:

—Ի՞նչ է ասում, հարցրեց այն տեղ մօտիկ կանգնած թարգմանին: Սա էլ մոխեցու խօսքերը թարգմանեց:

—Ի՞նչ է ուզում... Անպատճառ գողութեան համար են ձեռակալել այս աւագակին... Ա՛խ, Աստուած, թրք կը լինի, որ հեռացնենք մեզանից այս անհանգիստներին:

—Ես էլ հօ լեռնեցի եմ, գողութեան մասին ինձ չեն կարող բռնել... պատասխանեց հպարտաբար Վաթիան, որ քիչ ու միչ հասկանում էր ռուսերէն:—Ես գործի համար եմ եկել:

—Ի՞նչ գործ ունես, ասա շուտով. ժամանակ չունեմ:

Մի ծերունի չեչէն էլ չի կամենում գաղթել և նրա փոխանակ ինդրում եմ, որ թողնէք նրան:

—Կորիք այստեղից, գոչեց կառավարիչը, լսելով Վաթիայի գալու պատճառը:

—Ի՞նչի էք ինձանից նեղանում. բացի մի աղջկանից. ուրիշ տէր-տիրական չունի և...

—Եթէ ես կարողանայի, բոլորիդ էլ հասկանալում ես, բոլորիդ էլ կը գաղթեցնէի, գլխիցս կը հեռացնէի. իսկ դու ինդրում ես, որ, որոնք նշանակւած են, նրանց էլ ազատ կացուցանեմ... Գնա, գնա, հեռացիր գլխիցս:

— Յաւդ առնեմ, պարոն...

— Հեռացիր, ասում եմ քեզ... քեզ համար ժամանակ չունիմ:

— Հապա միի համար ունիս ժամանակ. պատասխանեց Վաթիան սրտնեղւած: — Գործը ես ունիմ և դու ինձ համար ժամանակ չունիս. Հնա:

— Է՛յ, կազակներ, զոչեց կառավարիչը, մատնացոյց անելով Վաթիայի վրա:

— Սրան լաւ լաւ մտրակներ:

Վաթիան սպրտնեց ամբողջովին և յետ ցատկեց:

— Ձեզ մեղքի մէջ մի՛ք խառնի ինձ, գոռաց նա կազակներին, ուսից հրացանը հանելով:

Կազակներն, որոնք Վաթիայի վրա վազեցին, յանկարծ յետ ընկրկեցան, այն ինչ լեղապատառ կառավարիչը գոռալով ներս ընկաւ իւր սենեակը: Կազակներն էլ, որ սկզբում այնպէս վախեցան Վաթիային մօտենալու, նոր նորից ուշաբերւելով ամաչած մնացին, որ միայն մի մարդուց այնպէս վախեցան:

— Բռնեցէք, բռնեցէք, զոչեցին նրանք յարձակւելով Վաթիայի վրա, որը հրացանի չափմանը բարձրացրած սպասում էր նրանց:

— Հեռացէք ինձանից, ի՛նչ ունէք հետս բաժանելու, գոռաց նա:

— Զինաթափւիր, անձնատուր եղիր, կանչում էին կազակները:

Վայ տա՛մ ձեր գլուխը, որ դուք կարողանաք կենդան գլխով Վաթիային զինաթափ անել:

— Հրացաններ բերէք, հրացաններ, զոչեցին կազակները, և մի քանիսը վազեցին բերելու:

Որովհետեւ այս դէպքը պատշգամբի վրա էր պատահում և Վաթիան այնպէս էր շրջապատուած, որ սանդուղքը կազակներն էին բռնել, գլխի ընկաւ որ այնտեղից ողջ չէր դուրս գնայ. այդ պատճառով կամեցաւ նրանց իւր կեանքը թանկ նստացնել:

— Այ դուք, լածիրակներ... քսան հոգով էք մի մարդու վրա կործութիւն անում... Աբա եթէ տղամարդիկ էք, մէկ-մէկ եկէք և այն ժամանակ կը տեսնենք թէ որի մայրը լաց կը լինի...

Վաթիան չէր ցանկանում մարդու արիւնի մէջ խառնւել. բայց նրանք չէին հանդստացնում և նա էլ սպառասուեց թանգ ծախել իւր ջահիլութիւնը:

Այս միջոցում յետ նայեց և տեսաւ որ փողոցին նաչող պատուհանը բաց էր. մի ակնթարթում բարձրացաւ պատուհանի վրա և աչնտեղից ցած թռաւ. Վարը մի կազակ ձիեր էր մանածում, որոնց պատրաստել էին կառավարչի համար, որովհետեւ դաշտ պէտք է զնար չեւէններին դիտելու:

Վաժիան վրա ընկաւ կազակին, որին երեխայի պէս բարձրացնելով տափովը տւեց, խլեց ամենալաւ ձին, հեծաւ վրան մի ակնթարթում և կրնկեց դէպի անտառը:

Շփոթւած կազակները վա թափւեցին պատուհանին, բայց ոչ մէկը նրանցից սիրտ չարաւ վար ցատկելու: Այս միջոցում հրացաններ բերին. բայց հազիւ նրանք կարողացան մի երկու անգամ արձակել, երբ Վաժիան արդէն անհետացաւ պատի ետեւը: Միւս կազակները շտապով վար իջնելով հեծան ձիերը և ընկան Վաժիայի յետևից, որ դուրս էր զնացել դաշտը և քշում էր դէպի անտառը: Նրանք նախ խուժը-խուժը էին վազում և հրացան արձակում. քանի մի ձի առաջ ընկան, որոնցից երկու ձի առաջ զնացին. իսկ վերջը միայն մի ձին առաջ կտրեց ամենքին:

Հրացանաձգութիւնը դադարեց, որովհետեւ յետամնացները վախենում էին իրանց ընկերներին վիրաւորել. այն ինչ ամենից առաջ վազողը մոռացել էր հետը հրացան վերցնել: Սակայն սրա արիւնարբու աչքերը ակնյայտնի ցոյց էին տալիս, որ, եթէ հասնելու լինէր Վաժիային, չէր խնայիլ նրան իբրեւ մի չնչին արարածի:

Վաժիան քշելով իւր ձին, երբեմն-երբեմն դռուալով յետ էր նայում, օդում ճոճելով իւր գդակը. բայց հանգիստ ապրած և զերացած ձին շնչասպառ լինելով, շուտով սրկասեցրեց քայլերի արագութիւնը, այն ինչ միևնույն արագութեամբ շարունակում էր կազակի ձին վազել, որը քրտնքի մէջ կորած՝ կուշտերը մէջքին էին կպել:

Կազակի ձին հետզհետէ մօտենում էր Վաժիային, և այս վերջինը նկատեց, որ տնտառ մտնելուն չէր հասնիլ: Կազակի յետամնաց ընկերները, որոնք հարաջ տալով խրախուսում էին իրանց ընկերին, շատ էին հեռու մնացել:

Վաժիան շրջւեց թամբի վրա և առանց առջևը նայելու տեսաւ, որ կազակը, մերկացած թուրը ձեռին, յոյս ունէր շուտով հաս-

ներ նրան: Վաժիան հանեց ուսից հրացանը և շեշտեց կազակին, որը հենց այն վայրկեանում յետ պառկեց իւր ձիու մէջքի վրա, երբ հրացանը ճայթեց և գնդակը միայն ծակեց նրա գդակի մի կողմը: Նա նորից ուղղւելով դուռնից Վաժիային: Մոխեցին, այլ ևս ժամանակ չունենալով դարձեալ լցնելու, զցեց ուսի վրա հրացանը ինչպէս մի անպէտք զէնք և պատեանից հանեց թուրը...

Դարձեալ մի բոպէ և ահա ձիու վրա կանգնած և թուրը բարձրացրած կազակը հասաւ. Վաժիան հենց այս վայրկեանում մի փոքր քովի դարձրեց իւր ձիուն, երբ կազակը թուրը վրա բերեց: Կազակի ձին փոքր ինչ հեռացաւ Վաժիայի ձիուց, բայց այն միջոցում շողաց և Մոխեցու թուրը:

Այս ամենը այնպէս շուտ և արագ պատահեց, որ մարդ չէր կարող աչք հասցնել: Կազակի ձին առաջ անցաւ, Վաժիան պատուաւեց: Նրեւի երկուսն էլ մահից ազատւեցին... Քանի մի բոպէից յետոյ կազակի ձին ծառա ելաւ, երեւի հեծնողը խիստ ուժով ձգեց սանձը, կազակը օրօրեց, ճկւեց դէպի յետ. մի բոպէ ևս՝ և ահա կախւեց նա ձիուց, վերջը ասպանդակից ոտը դուրս պրծնելով թաւալեց գետնի վրա: Վաժիան թրով նրա գլուխը միջից էր կիսել:

Ձին, ազատւելով իրան չը հանգստացնող բեռից, կանգ առաւ և սկսեց ընդմիջաբար փռնչալով արօտ պոկոտել: Վաժիան, նրա հետ հաշիւը վերջացնելով, կուացաւ դէպի միւս ձիու սանձը, որից բռնելով բոպէաբար թռաւ իւր ձիուց նրա վրա:

Քանի մի հրացանաձգութեան ձայն լսելով, որ կազակները ուղղում էին դէպի նա, Վաժիան քշեց իւր ձին դէպի անտառը, ուր անհետացաւ. կազակները նրան բաւական որոնելուց յետոյ վերադարձան դատարկաձեռն և այս դէպքի պատճառով կառավարին բացականչեց.

— Ձեզ ասի, որ սրանք ամենն էլ Աստծու կրակ ու պատիժ են... Որքան և ինչ բանով էլ կարելի է, անհրաժեշտ է դրանց այնտեղից շուտով դաղթեցնել:

— Ճշմարիտն էք հրամայում, ճշմարիտ. դուրս տալով համաձայնութիւն էին յայտնում, կամ թէ ձեռացնում էին այնպէս այնտեղ ներկայ գտնուողները, որոնք չեւէններին զաղթեցնելով այնքան ոգեւորւել էին, որ մտադրում էին նոյնն անել և վրացիներին:

IV

Չէշէնները մօտեցան Վլադիկաւկազին: Միմեանց յետեւից ճռճաւցող սալերը առաջանում էին դանդաղաբար և մարդու սիրտ էին մաշում:

Սալերին հետեւում էին փոքր տղաներ ոտաբորիկ, որոնք կիզիչ արևի ազդեցութիւնից սևացել, ոտերը աւազի մէջ խառն խիճերից հազար տեղից ճաքճաքել և այն ճեղքերում թողը նստել մեռել էր մէջը:

Կասկած չը կայ, անտանելի ցաւ էր զգում նրանց մորթը. որովհետև շարունակ կաղում էին, բարձրացնում էին ոտը. եթէ չէին էլ լալիս, գոնէ տնքում էին դառնապէս և սարսափելի կերպով ծամածռում դէմքերը: Նրանք անցան Վաուզի մօտով, որտեղ ժողովուրդը դիմաւորելով կանգնեց սրտատուփ և ցաւակցաբար նայելով նրանց, այն հաւատացեալ չէշէններին, ով գիտէ որի պատճառով. բայց ինչ կար խեղճ ժողովրդի ձեռքին, ինչով էր կարող նրանց դառն վիշտը թեթեւացնել: Ելիսօն տանջւում էր այս տեսարանին նայելով և Վաթիային սպասելով, որ տակաւին ոչ մի տեղ չէր երևում. կարծես թէ մոխեցին մոռացել էր իւր սիրուհուն, որի համար երէկ քիչ մնաց իւր անձը զոհէր:

Անգորն էլ չը գիտենալով նրա գլխին եկածը, դարմանում էր, որ մոխեցին չը հանդիպեց նրանց քաղաքի ծայրում և չը տարաւ մեծաւորի մօտ, սկզբում արած պայմանադրութեան համեմատ:

Աղջիկն ու հայրը մեռածների նման էին, և խուսափում էին միմեանց նայելուց. վախենալով չը լինի թէ անտեղի հարցմունքով, հակառակ իրանց ցանկութեան, աւելի վատ հետեւանքի չը հասնէին: Եւ ինչ հարկ կար այս մասին խօսելու, երբ արդէն իրողութիւնը այնպէս աշխարայ պարզ էր:

Վաթիան նրանց պէտք է հանդիպէր Վաուզի ծայրում. բայց ահա նրանք անցան և միւս ծայր, և տակաւին մոխեցին ոչ մի տեղ չէր երևում... Հասան նաև այն կէտին, որտեղ պէտքէ գիշերէին, և սալերը կանդ առան, որոնցից դարձեալ շրջան կազմելով՝ զինւորներին և կազակներին հրամայեցին շրջապատել և հսկել նրանց վրա:

Արևը դեռ ևս չէր մայր մտել, երբ այնտեղերի կառավարիչը

շնորհ բերեց իւր թարգմաններով և կազակներով, դուր՝ կանչեց քանի մի հոգի նրանցից և ասեց.

— Դուք ինքներդ ցանկացաք կամովին ճաճկաստան գաղթել, և մենք էլ թողլու լինք ձեզ, Հիմաչ ես լսում եմ, որ ձեզանից քանի մի հոգի ցանկութիւն են յայտնել դարձեալ այստեղ մնալու... Յայտնում եմ ձեզ, որ ովքեր արդէն նշանակած են գաղթողների ցուցակում, անկարելի է բոլորովին նրանց այստեղ մնալը: Հետեւապէս, թող ձեզանից ոչ ոք չը համարձակւի փախչել. այս պատճառով ձեզ վրա հսկողների թիւը կրկնապատկեցի և... լաւ իմացէք, ով որ այս հրամանը քանդել ուզի, նրան անողորմաբար կը սպանեն... Այսպէս է նրանց հրամայւած:

Այս խօսքերը ասելուց յետոյ շրջեց իւր եօրդայ ձին և հպարտաբար քշեց դէպի Վլադիկակազ:

Ժողովուրդը քանի մի ժամանակ մնաց այնպէս անխօս, սառած և յետոյ կամաց կամաց ցրեց զանազան կողմեր:

Եւ ի՞նչ պէտք է ասէին... Ո՞րին կարելի էր բան հասկացնել:

Ամենքն սկսեցին իրանց տեղերը պատրաստել:

Գիշերւայ ժամի իննը կը լինէր երբ ճաճկաստան գաղթողների բինէն դարձեալ նախկին պատկերն էր ներկայացնում: Դէս ու դէն կրակներ վառւած և նրանց մէջ տեղում ուրականների նման այր և կին մարդիկ անդամալուծի պէս էին շարժւում: Ջանազանութիւնը միայն նրանում էր կայանում, որ ժողովուրդը աւելի էր նեղացած... ճիւղաւորի ձայնը էլ չէր լսւում...

Չէր վերջացել միայն անախորժ մրմունջը, անխօս տնքոցը, վշտացած սրտի անձայն թախիժն ու սուգը... Սրանք դիտում էին իրանց դաշտերը, իրանց սարերը, որոնք գիշերային մթութեան մէջ պատկերանում էին երկնակամարի վրա: Այստեղից զրկւում էին իրանց վերջին վշտալից բարեկները. իսկ մնացածը արտայատւում էր դարձեալ սուգով և լացով:

Ցանկարժ սարսափելի թող բարձրացաւ մի տեղից այնպէս, որ կարծես թէ քամին մի աւազուտ տեղ փչեց: Յայտնեց ծխի նման մի փոքր մշուշ և շուտով անհետացաւ:

Յայտնեց մի այլ տեղ և նորից հանդաւ... Սրանից յետոյ քանի մի տեղում դարձեալ միաժամանակ մշուշներ երևացին, որոնք կար-

ծես թէ հողիցն էին դուրս գալիս, գնալով-գնալով աւելի մեծանում և ուռչում էին: Օգը տակն ու վրա եղաւ, մթազնեց և սգաւորի նման մնալ կերպարանք ստացաւ:

Փոթորիկը փչում էր սաստկաբար և միանում ժողովուրդի հեծեծանքին՝ միակ զաւակը կորցրած անմխիթար ծնողի նման: Քանի մի վայրկեանից յետոյ երկինքը կապարագոյն կտուեց, յայտնի երևում էր, որ եղանակը վատանալու վրա էր, կարծես թէ նոյն իսկ բնութիւնն էլ սգածել էր ժողովուրդի աննկարագրելի տանջանքից և այնտեղի երկինքը չէր կամենում իւր զաւակներից առանց արտասուքի հրաժեշտ տալ:

Դադարեց քամին և օդը տաքացաւ: Ամեն բան անդորր կերպարանք առաւ: Օգը ծանրացաւ, որից և շնչառութիւնը դժւար էր լինում... Ընկաւ մի կաթիլ, հետեւեց երկրորդը, գոռգոռաց երկինքը յանկարծ և անձրեւը մանր կաթիլներով բաց անընդհատ գալիս էր: Մի ակնթարթում ամբողջ կանաչ դաշտը ջրով ծածկեց, որի տակից կարճ արօտները գլուխը դուրս հանելով շարժւում էին մեղմօրէն:

Ջուրը զբանում էր դար ու փոսերում, որովհետեւ երկիրը կըշտանալով էլ չէր կարողանում աւելորդ ներս ծծել: Նորից փչում էր քամին ընդմիջաբար և մռնչելով սառեցնում ամեն բան, որի հետ միանում էին երբեմնակի գոռգոռոցը և փայլատակումն մռնչելով:

Երեխաները ահից և ցրտից լալիս էին: Ծննդաբեր մայրերը սգալով անէծք էին կարդում իրանց այն դրութեանը հասցնողին և այդպէս անիծելով, հողիներն աւանդում:

Տղամարդիք դէմքերը տխրամած, ձեռք խանչալի վրա դրած կանգնել էին անմուռնջ և դիտում էին իրանց սև օրը, կարծես արդարադատութեան էին սպասում, բայց ումնից:

Մի տեղ պառկել էր մի հիւանդատ պառաւ և սարսափելի դողացնում ցրտից: Պատառուտուն ցնցոտիները, որոնց բացւածքներից երևում էր նրա կարմիր կապտած միսը, հաստատում էին, որ անտէր և աղքատ էր նա: Ողորմելին ծուռակի (ցեխոտ ջուր) մէջ տարածւած մաքառում էր մահի դէմ և այսպէս հոգեվարք կացութեան մէջ էլ հանգիստ չէր գտնում: Իսկ անձրեւը անդադար հոսում էր վրայից:

Անգորը նկատելով այս՝ ծածկեց նրան իւր մորթու վերարկուով և երեխաները վրա թափւելով նստեցին նրա շուրջը դողդողալով պահապան հրեշտակների նման, որոնք աղօթք էին անում կարծես նրա հոգու համար... Զը քաշեց քանի մի ռոպէ, պառւաւը նստեց իւր տեղը, խորդաց և հոգին աւանդեց: Միթէ Ամենաբարձրնալը չէր լսի, չէր աչցելի սրանց... Սաստիկ մթնեց, կրակները հանգան անձրեւից բոլորովին, միայն լուսութիւնը խանգարւում էր աղմկած օդի գուգոռոցից և Զէչէնների անընդհատ անքոցից և Արարչի անունը յաճախակի չիշեւուց:

Կը լինէր արդէն գիշերւայ տասերորդ ժամը, երբ ճանփորդների կայանի կողմը, խոտերում պառկած, մի մարդ կամաց և զգուշաբար փորսողում էր: Նա ամեն մի ռոպէ բարձրացնում էր գլուխը խոտերից և լաւ դիտում իւր շուրջը, և երբ հաստատ համոզւում էր, որ ինքը աննկատելի էր, խկոյն և եթ տարածւելով գետնի վրա նորից շարունակում էր փորսողել: Երբ անձանօթը հասաւ այն կետին, որտեղ պահապանները ծիր էին քաշել, նա նորից գլուխը բարձրացրեց և գիշերային մութին սովոր աչքերով շուտով որոշեց, որ խիստ էր մօտեցել մի զինւորին և որ այս պահապանից առանց նկատուելու դժար էր յետ դառնալ:

Եւ իրօք, զինւորը որ անձրեւից կուշ եկած և աչքերը խփած սպասում էր իւր փոխւելուն՝ շարժւեց յանկարծ, բացեց աչքերը և յետ ու յետ գնաց: Երևում էր, որ իրան մօտեցած մարդուն նկատեց և բերանը բանալով ուզեց աղաղակել. բայց Վաթիան արագութեամբ խրեց խանչալը նրա կոկորդը և ձայնը կտրեցրեց. ուսը այնտեղ և եթ ընկաւ և սկսեց թռպոտալ:

Հանեց կամաց Վաթիան խանչալը, մաքրեց թաց արօտի վրա քսելով և կրկին փորսողելով դիմեց դէպի Զէչէնների կողմը:

Երբ սալերին մօտեցաւ,—տեղից չկանգնելով աներկիւղ մտաւ Զէչէնների մօտ, այնտեղ հարցնեով շուտ գտաւ Անգորի սալը, որում էլիսօն պատասպարւել էր:

Նրա հայրը գլխաբաց և մազերը գզգզած կարծես չէր զգում եղանակի խստութիւնը և գլխովին ընկղմւել էր մտածմունքի և վշտի մէջ:

Այժմ երբ իւր աղջկայ և Վաթիայի այս կերպ անձնէր սիրա-

հարութիւնը հասկացաւ, երբ համոզուեց, որ նրանց միմեանցից անջատելը մահի հաւասար է, հոգով սրտով ցանկացաւ ֆիտալ անտեղ և իւր մտադրութիւնը իրականացնելու համար էլ չէր խնայում ինքն իրան:

Է՛յ, է՛յ. կանչեց ծերունին, մօտեցող մարդուն նկատելով:—Ո՞վ ես:

—Անդոր, ցած ձայնով և կամաց հարցրեց մօտեցողը:

—Վաժիա. գոչեց ուրախացած ծերունին և դիմաւորեց նրան:

—Այլ ևս ուշանալ չի կարելի, պէտք է փախչենք:

—Հապա վարի պահապանները... Բէր կարող ենք նրանցից փախչել. ուղղակի սկսեց Զէյնը, որովհետեւ կեանքը սովորեցրեց նրան, որ իզուր հարցեր անելուց ոչ մի օգուտ չէր սպասելի:

—Այստեղ և եթ, մի դադտնի տեղում ձիեր ունեմ. միայն շտապել պէտք է:

—Եթէ Անդորը միայնակ լինէր, այն հանգամանքում առանց երկար մտածելու կը հետեւէր Վաժիալին. բայց այժմ հետն ունէր իւր վերջին յոյս ու ապաւէնը, որին վտանգելուց մահն աւելի կը նախադասէր իւր համար:

—Աղջկանս ինչպէս տանենք, հապա. վաչ թէ...

—Ես պատրաստ եմ, ընդմիջեց Ելիսօն, սալից վայր իջնելով:— Ես ամեն բան լսեցի, զնանք:

—Ելիսօ. կոչեց Վաժիան յափշտակած և ամուր սեղմեց իւր կրծքին:

Անդորը արտասւալից աչքերով նայում էր այս պատկերին և երկնչում էր խօսք ասելուց, որով կարող էր նրանց բախտաւորութիւնը խորտակել:

—Աստուծ է միացնում, մարդ չի բաժանիլ ձեզ, վերջապէս ասեց զգուշաբար ծերունին, որի համար ամեն մի բոյէ թանգ արժէր:—Եթէ այդպէս է, ուրեմն շտապեցէք: Այս խօսքերը դուրս հանեցին երկու սիրահարներին ինքնամոռացութիւնից և մտաբերեցին եղելութեան ճշգրիտ դառնութիւնը: Ճշմարիտ ես ասում, ուշանալ պէտք չէ, պատասխանեց մոխեցին, թոթափեց ամբողջովին և գդակը հանելով աւելացրեց.

—Զորի սուրբեր և հրեշտակներ, դուք օգնեցէք, դուք աջողեցէք մեզ:

Նրանք գնացին Վաժիաչի առաջնորդութեամբ այն ճանփով, որով ջահել մոխեցին եկել էր, և սայլերից հեռանալուն պէս Վաժիան շշնջեց Անգորի ականջում ցած ձայնով:

Այստեղից փորսողելով պէտք է անցնենք:

Երկու տղամարդիք տեղն ու տեղը գետնատարած պառկեցին, մէջ տեղում առան աղջկան և այնպէս փորսողելով անցան պահապանների ծրից:

Թէրէքի ափի մօտ նրանք դտան երեք ձի, որոնց վրա հեծնելով կրնկեցին դէպի լեռները:

V

Նրանք քշում էին ձիերին և աշխատում էին, որքան կարելի է, շուտով անցնել Լարսից և Դարիալից, աւելի վտանգաւոր տեղերից, որտեղ լեռները պատառտուել և կարծես զիւումամբ վայր են սրւել, որ նեղն ընկած մարդուն խոչ ու խուժ ներկայանալով՝ զրկեն նրան ամեն միջոցից ազատօրէն շրջադաշտելու:

Այն ժամանակներում այս տեղերով ճանփորդելը նրանով աւելի էր դժւարանում, որ ամբողջ ճանփան, աւելի պարզն ասենք, որ գիշերներով ուռա պահապաններ էին նշանակւում խաչմերուկ կերպով, և թոյլատրւում էր ամեն տեսակ ապօրինութիւններ անելու, որովհետև նրանց արարքը գիշերով և անվկայ էր պատահում. ուրեմն օտար աչք չէր տեսնում, չէր որոշում նրանց վարմունքը և ոչ ոք էլ չէր դատապարտւիլ:

Կըլինէր մօտաւորապէս գիշերւայ տասներկու ժամը, երբ Վաժիան իւր ուղեկիցներով մօտեցաւ Լարսի վտանգաւոր տեղը. Վաժիան որ միշտ ընդառաջում էր, կանգնեցրեց ձիուն և արագաբար վայր թռաւ: Անգորն և Էլիսօն էլ կանգնեցրին իրանց ձիերին:

— Ի՞նչ կայ, հարցրեց ծերունին:

— Վայր իջէք ձիերից, կարճ կտրեց մոխեցին և օգնեց Էլիսօին ձիուց իջնելու:

Անգորը բռնելով ձիերի սանձերը՝ այլ ևս չը կրկնեց իւր հարցմունքը, որովհետև մոխեցու զգուշաւոր խօսակցութիւնը, կարճ խօսքերը և հրամայական ձևը հաստատում էին, որ իրանք վտան-

գալից կացութեան մէջ էին և աւելորդ հարցմունքները աւելորդ ժամանակ կորցնել էին նշանակում:

Վաժիան քակեց թամբից իւր ետինջին, հանեց դանակը և սկսեց փոքր կտորներ ի կտրատել: Յետոյ հանեց փոքր խուրջինից (հարգից) բարակ թղկեր և ետինջու կտորներով ձիերի սմբակները փաթաթելով ամուր կապեց: Անգորը, իբրև դաշտում մնաժ և մեծացած, չէր հասկանում այս զգուշութիւնը և զարմանքով էր դիտում մոխեցու վարմունքը:

— Ի՞նչ ես անում: չը համբերեց ծերունու սիրտը և հարցրեց մոխեցուն:

— Այստեղ պահապաններ կան և ճանփան էլ քարոտ է: Այս խօսքերով Անգորը հասկացաւ, որ ձիերի սմբակները ետինջով էին փաթաթւած և աղմուկ հանելու չէին և, իբրև նախկին պատերազմող, զօրքերի առաջնորդ, չափազանց հաւանեց այս հնարագիտութիւնը:

— Դուն հնարագէտ ես եղել: Ախսոս, որ Շամիլը բռնեց, նրա մօտ շուտով կը հռչակւէր անունդ:

— Հեծէք, կոչեց Վաժիան և մի վայրկեանից յետոյ յառաջ ընթացան նոյն կարգով:

Եւ ուղիղ մինչև այժմ ձիերի սմբակները այնպիսի աղմուկ էին հանում խիճով և աւագով ծածկւած ճանփի վրա, որ մեռածներն անգամ կ'արթնանային, այն ինչ հիմաջ ոչ մի ձայն չէր լսւում նրանց քայլածքից:

Վաժիան համոզւած էր, որ կը խաբէր հսկող պահապաններին նա մանաւանդ այն պատճառով, որ եղանակը չէր պարզւում և թանձր մառախուղը աւելի էլ սաստկացնում էր գիշերային մթութիւնը, այնպէս որ մարդ չէր կարող իւր աչքին մօտեցրած մատը նկատել:

Մինչև այժմ արագ ընթացքը մոխեցին փոխարկեց յամր գնացքին. շարունակ զգոյշ, ականջները սրած, կարծես ամբողջովին լսողութիւն էր դարձել, որպէս զի ոչ մի շշուկ չը թողնի առանց լսելու: Վաժիան քանի մի անգամ անորոշ ձայներ լսեց, շատ անգամ ձիուն կանգնեցրեց և նրա վզի երկարութեամբ պառկելով երկուր ժամանակ ականջ էր դնում: Բայց համոզւելով, որ երկիւղալի

բան չը կար, նորից շարունակում էր իւր ճանփան։ Նրանք մօտեցան այն թումբին, որի մօտ հոսող առասկի վրա ջրադացի չարիս էր պտըտւում, ձին յանկարծ փռնչաց, խրտնեց և յետ քաշւեց։ Վաժիան ջգրւեց ձիու վրա և կամացուկ մտրակելով քշեց դէպի թումբը. բայց ձին մերձենալուն պէս դարձեալ յետ դատկեց։

— Անտէ՛ր, ի՛նչ տեսար, հազիւ արտասանեց այս խօսքերը, երբ լեզուների նման ինչ որ ցոլացին և հրացանների ճայթիւններ լսւեցին։

— Օ՛խ, շներ, շներ, որոտաց նա և ձիուն քշեց դէպի այն կողմը, որտեղ փաշլա՛յը լուսաւորեց տասնեակ կամ աւելի բազմաթիւ հրացանակիր ռսներ։ Մի բոպէում մերկացրեց իւր թուրը մոխսեցին և առաջին չարձակման միջոցում մէկին այնպէս զարկեց, որ մէկ ուսից մինչև միւսը վայր բերեց թրի հարւածով. բայց իսկոյն և եթ զգաց պաղ ծայրը, որ իւր սրտի միջով անցաւ մինչ կռնակը։ Նա տրորւեց և գետին գլորւեց։

— Անաստանճներ, անօրէններ, անհաւատներ... Ելի... Ելիսօ, և էլ չը կարողացաւ խօսքը վերջացնել։

Անգորը և նրա աղջիկը փոքր ինչ յետ էին մնացել և դնդակներով բոլորովին ծակծակւել։ Բայց ծերունին դարձեալ յաջողել էր միանդամ ևս զարկ տալ իւր աղջկայ կրծքին և այնպէս հոգին աւանդել։

Այս դէպքից յետոյ, երրորդ օրը, նոյն իսկ այն տեղով, որտեղ սպանւածները տակաւին ճանփի ափին թափւած էին և ոչ ոք չէր մտածում նրանց մարմինները հողին աւանդել, անցան Անգորի ընկերները. նրանք առաջւանից աւելի էին նեղացել... Ղարձեալ լսւում էր նոյն լացը, դարձեալ նոյն սիրտ տոչորոզ սուղի ձայնը, դարձեալ միևնոյն ողբն ու կոծը, որը դուրս էր թռչում սրտի խորքից և տարածւում օդում...

Այս թշուառները ճանապարհ ընկան դէպի Տաճկաստան. բայց շատերը արդեօք հասան նշանակւած տեղը...